

SESJA NAUKOWA „OD WERSALU DO POCZDAMU”

23 i 24 października 1995 r. w Instytucie Historii PAN w Warszawie odbyła się sesja naukowa na temat „Od Wersalu do Poczdamu. Evolucja sytuacji międzynarodowej Europy Środkowo-Wschodniej 1918–1945 (1955)”. Sesję zorganizował Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla i Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna w Łowiczu.

Obrady otworzył i powitał gości dyrektor III PAN, prof. dr Stanisław Bylina. Zwrócił on uwagę na bogaty dorobek naukowy Zakładu Dziejów Europy XIX i XX wieku, którego pracownicy przedstawili na sesji referaty będące wynikiem własnych badań.

Prof. dr Piotr Łossowski, kierownik Zakładu, wygłosił pierwszy referat zatytułowany „Traktat Wersalski a Europa Środkowo-Wschodnia”. Autor rozważał problem czy rola, jaką odegrał Traktat Wersalski oraz traktaty z Saint-Germain, Neuilly i Trianon była rozstrzygająca w ukształtowaniu terytorium Europy Środkowo-Wschodniej. Referent udawał, że mimo wielu niesprawiedliwości w rozwiązaniach traktatowych, ostatecznie dokonania pozytywne Traktatu Wersalskiego górują nad ułomnościami. Traktat przyniósł wolność wielu narodom środkowoeuropejskim, potwierdził prawne uznanie Polski i stworzył warunki do ukształtowania granic II Rzeczypospolitej. Liczne ustalenia traktatowe przetrwały do dziś.

Dr Aleksander Achmatowicz w swoim wystąpieniu postawił pytanie: „Czy wojna naprawdę skończyła się 11 listopada 1918 r.?” Bowiem po zawieszeniu broni, które wtedy nastąpiło, w wielu miejscach trwały boje (np. wojna domowa w Rosji i polsko-ukraińskie walki o Lwów). W czasie obrad paryskiej Konferencji Pokojowej toczyły się kilkanaście lokalnych konfliktów zbrojnych. Walki te były pochodnymi I wojny światowej. Za koniec konfliktu, Wielkiego Kryzysu, jakim była wojna, autor uznaje datę 24 lipca 1923 r., kiedy zwycięskie mocarstwa podpisały w Lozannie zmieniony traktat pokojowy z Turcją.

„Stosunki polsko-rosyjskie i polsko-sowieckie 1919–1921 a ład wersalski” — to temat referatu, który wygłosił dr Andrzej Nowak. Na wstępie autor przypomniał, iż traktat z 18 czerwca 1919 r. nie rozstrzygnął żadnej kwestii istotnej dla Europy Środkowo-Wschodniej i że przyszłość Rosji stanowiła wielką niewiadomą.

Wojna polsko-sowiecka została ukazana na tle stosunków europejskich, ze szczególnym uwzględnieniem relacji Rosja bolszewicka–Niemcy. W tej ostatniej sprawie kapitalne znaczenie mają przytoczone w referacie brutalnie szczere wypowiedzi Lenina, dotychczas nigdzie nie publikowane. W konkluzji A. Nowak podkreślił, że 20 lat Systemu Wersalskiego, ocalonego w 1920 r., było szansą dla narodów Europy Środkowo-Wschodniej, szansą na ich niepodległość, podmiotowość i tożsamość. Zaprzeczenie tego układu stanowił trwający 45 lat System Jałtański.

Referat zatytułowany „Sojusze Systemu Wersalskiego: Paryż–Praga–Budapeszt–Warszawa” wygłosił dr Henryk Bułhak. Autor zaczął od konstatacji, iż traktaty pokojowe zawarte po I wojnie światowej, wykreślając nową mapę Europy dokonały podziału na państwa zainteresowane w utrzymaniu status quo i państwa rewizjonistyczne. Ów podział stał się zarzewiem przyszłych konfliktów. Spowodował też konieczność szukania sojuszy i zawierania porozumień między państwami, które czuły się zagrożone. Referent mówił o tzw. Małej Entencie oraz o potencjalnym systemie aliansów w „czworoboku”: Paryż–Warszawa–Praga–Bukareszt. Dr Bułhak zastanawiał się, dlaczego nie powstał taki system.

Doc. dr Romuald Wojna mówił o „Uwarunkowaniach geopolitycznych Polski między I a II wojną światową”. Wśród najważniejszych elementów autor wymienił: czynniki klimatyczne i ukształtowanie powierzchni, strategiczne zasoby naturalne, stosunki z krajami sąsiednimi, granice i sojusze. Referent rozpoczął swoje rozważania od 1920 r., kiedy to ujawniły się różne aspekty sytuacji Polski charakterystyczne dla całego okresu międzywojennego. Fakt ostatecznego oddzielenia przez II RP Niemiec i Rosji (1920) stanowił podstawowe zagrożenie. Inne niebezpieczeństwa, to m.in. bardzo wąski dostęp do morza, nierównomierność rozwoju sieci komunikacyjnej i niedogodne do obrony ukształtowanie granic. Autor zakończył swoje rozważania na sierpniu 1939 r., kiedy traktat niemiecko-sowiecki stał się początkiem końca II RP.

Dr Anna Garlicka przedstawiła referat zatytułowany „Europa Środkowo–Wschodnia — podmiot czy przedmiot w polityce europejskiej w okresie międzywojennym”. Autorka omówiła dwie koncepcje dotyczące nowego porządku w Europie, jakie powstały po I wojnie światowej: idealistyczno–utopijna prezydenta Woodrowa Wilsona oraz rozwiązania proponowane przez Francję i Wielką Brytanię. W podsumowaniu A. Garlicka podkreśliła, że w okresie międzywojennym mocarstwa nierzadko usiłowały traktować państwa środkowoeuropejskie jako przedmiot polityki. Jednak te ostatnie niejednokrotnie wygrywały sprzeczne interesy mocarstw, skutecznie przeciwstawiając się podporządkowaniu. II RP z państwa niechcianego stała się czynnikiem stabilizującym stosunki w Europie Wschodniej. Podobną rolę usiłowała odegrać Jugosławia na Półwyspie Bałkańskim.

Dr Hanna Marczevska–Zagdańska omówiła zagadnienie „Stany Zjednoczone wobec rozpadu systemu wersalskiego”. Referat ukazuje politykę Stanów Zjednoczonych i politykę mocarstw prowadzoną wobec tego kraju. Kongres amerykański nie ratyfikował podstawowych dokumentów będących częścią składową budowanego systemu wersalskiego. W sierpniu 1921 r. USA podpisały odrębny bilateralny traktat pokojowy z Niemcami. Kongres odrzucił uczestnictwo Stanów Zjednoczonych w Lidze Narodów. Referentka przedstawiła ewolucję opinii amerykańskiej od „antyniemieckiej hysterii” ku szybko wzrastającej sympatii dla Republiki Weimarskiej, przy jednoczesnym ochłodzeniu stosunku do Francji. W latach trzydziestych rozpadającemu się systemowi wersalskiemu towarzyszył amerykański izolacjonizm i polityka appeasementu wynikające z chorobliwej obawy Amerykanów przed uwikłaniem w wojnę.

Prof. dr Wiesław Balcerak, rektor Mazowieckiej Wyższej Szkoły Humanistyczno–Pedagogicznej, wygłosił referat pt. „Na drodze do wojny. Europa Środkowo–Wschodnia wobec agresji niemieckiej i sowieckiej”. Zrodzony po I wojnie światowej ład wersalski miał gwarantować pokój, jednak zagrażały mu państwa przegrane i niezadowolone, tj. głównie Niemcy i Rosja. Pierwsze z nich było mocarstwem pokonanym. Upokorzeni Niemcy uznali postanowienia wersalskie za dyktat i akt niesprawiedliwości. Szczególnie wrogo odnoszono się w Niemczech do nowo powstałych państw Europy Środkowo–Wschodniej, w tym do odrodzonej Polski. Podobny stosunek do Polski miała Rosja bolszewicka. Wzajemne zrozumienie Niemców i Rosjan podczas rokowań brzeskich, współpraca obu krajów w okresie wojny 1920 r., Rapallo, niemiecko–sowiecki układ o przyjaźni (1926) — to dowody współdziałania Niemiec i Rosji. Po krótkiej przerwie spowodowanej dojściem Hitlera do władzy nastąpiły wydarzenia roku 1939, które pokazały przyjazną współpracę obu agresorów: wspólnie dobijano ład wersalski i wymazywano Polskę z mapy Europy.

Doc. dr Elżbieta Znamierowska–Rakk przedstawiła próbę porównania „Sytuacji międzynarodowej na Bałkanach po I i po II wojnie światowej”. Generalnie biorąc w obu okresach czynnikiem kształtującym sytuację na Bałkanach, obok dziedzictwa niespokojnej przeszłości, była ingerencja mocarstw. Ów dyktat wyraźnie uwidocznił się w ustanawianiu porządku terytorialno–narodowościowego Europy Południowo–Wschodniej zarówno po 1918 r., jak i po 1945 r. Autorka podkreśliła, że status quo Bałkanów był ustalany przez czynniki globalne, a nie lokalne, co dotyczy obu omawianych okresów. Istotną różnicą między oboma okresami było to, iż po 1918 r. żadne mocarstwo nie ustanowiło na Bałkanach hegemonii, a po 1945 r. w Europie Południowo–Wschodniej wyraźna stała się supremacja Związku Sowieckiego. Słabość militarna i gospodarcza państw bałkańskich oraz ich ogromne skonfliktowanie były czynnikami, które wybitnie sprzyjały zależności od mocarstw.

Prof. dr Wojciech Materski omówił zagadnienie „Dyplomacja wielkich mocarstw 1941–1945 a kraje Europy Środkowo–Wschodniej”. Przedmiotem rozważań autora jest miejsce Europy Środkowej, Wschodniej i Południowej w koncepcjach wielkich mocarstw. Europa Środkowo–Wschodnia stanowiła dla dyplomacji potęg walczących w II wojnie światowej przedmiot manipulacji i przetargów. Powstanie środkowo–europejskiego buforu bezpieczeństwa kontrolowanego przez Kreml stawiało pod znakiem zapytania zasady Karty Atlantycznej i Deklaracji Narodów Zjednoczonych. Mechanizm ONZ okazał się równie zawodny, jak funkcjonowanie Ligi Narodów.

„Między Jaltą a Poczdamem. Związek Sowiecki wobec Europy Środkowo–Wschodniej (luty–lipiec 1945)” — to tytuł referatu przedstawionego przez dr Henryka Bartoszewicza. O przebiegu i wynikach konferencji jaltańskiej w dużym stopniu zadecydowała sytuacja strategiczno–polityczna w Europie na początku 1945 r. Związek Sowiecki kontrolował wtedy rozwój wydarzeń politycznych w znacznej części Europy Środkowo–Wschodniej zajętej przez Armię Czerwoną. W okresie między Jaltą a Poczdamem nastąpiło rozstrzygnięcie problemów, które miały decydujące znaczenie dla realizacji sowieckiej polityki uzależnienia Europy Środkowo–Wschodniej od ZSRR. Zdaniem autora, to właśnie między konferencją jaltańską a poczdamską decydowały się powojenne losy państw środkowoeuropejskich.

Dr Andrzej Koryn omówił zagadnienie „Konferencja Poczdamaska a Europa Środkowo–Wschodnia”. Uchwały konferencji w Poczdamie stały się formalną podstawą powojennego ładu w Europie, szczególnie

tragicznego dla regionu środkowowschodniego. Konferencja Poczdamka nie wniosła nowych istotnych elementów do sytuacji Europy Środkowo-Wschodniej. Zatwierdziła jedynie układ stosunków, jaki powstał w wyniku wojny i został przypieczętowany w Jaltie. Głównym architektem układu poczdamskiego był Józef Stalin, ale w stworzeniu powojennego systemu europejskiego miały też udział USA i Wielka Brytania. Podstawową cechą różniącą układ poczdamski od ładu wersalskiego była skrajna dychotomiczność tego pierwszego, a w pierwszym dziesięcioleciu po wojnie także brak wzajemnego przenikania się obu bloków.

Dr Bronisław Makowski mówił na temat „Jalta i Poczdam a państwa bałtyckie”. Po I wojnie światowej Litwa, Łotwa i Estonia uzyskały niepodległość. W wyniku niemiecko-sowieckiego paktu o nieagresji z 23 sierpnia 1939 r. w basenie Morza Bałtyckiego powstał nowy układ sił. Po nieudanej próbie niemieckiej wciągnięcia Litwy do wojny przeciw Polsce los państw bałtyckich znalazł się w całkowitej zależności od Związku Sowieckiego. ZSRR dążył do wyeliminowania małych narodów nad Bałtykiem. Autor zakończył swój referat refleksją na temat przedmiotowości i podmiotowości małych i średnich narodów. Małe państwa, jak kraje bałtyckie, traktowane przez Zachód przedmiotowo, Stalin bez trudu wymazał z mapy Europy.

Doc. dr Marek K. Kamiński wygłosił referat zatytułowany „Polityka rządu Tomasza Arciszewskiego wobec wielkich mocarstw”. Ukonstytuowany 29 listopada 1944 rząd T. Arciszewskiego spotkał się z bardzo chłodnym przyjęciem Brytyjczyków i z wrogim stosunkiem Stalina, który domagał się poparcia sprzymierzonych dla Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Arciszewski jako podstawowy cel polskiej polityki zagranicznej określił uzyskanie formalnych gwarancji sojuszniczych dla odbudowy państwa polskiego. Kolejne fakty dokonane władz sowieckich przy ugodowej wobec ZSRR postawie rządów anglosaskich doprowadziły Stalina do osiągnięcia celu. 5 lipca 1945 oba mocarstwa anglosaskie uznały tzw. Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej, cofając zarazem uznanie legalnemu rządowi polskiemu Tomasza Arciszewskiego. Jak stwierdził na zakończenie autor referatu, polska polityka zagraniczna okazała się bezsilna wobec dyktatu trzech najsilniejszych członków koalicji antyniemieckiej.

Doc. dr Andrzej Korzon mówił na przykładzie Polski o „Uzależnieniu krajów Europy Środkowo-Wschodniej od ZSRR”. Zdaniem autora, utworzenie siedemnastej republiki sowieckiej było ideą, z której Stalin nigdy nie zrezygnował jako z ostatecznego rozwiązania sprawy polskiej. Uzależnienie Polski od wschodniego sąsiada było ogromne, jednakże mniejsze niż w wypadku innych krajów satelickich. Sytuacja ta, stwierdził referent, w znacznej mierze wynikała z postawy narodu (np. oddziały zbrojne na Białostoczczyźnie jeszcze na początku lat pięćdziesiątych). Stalin żywił pewien respekt wobec Polaków, szczególnie po Powstaniu Warszawskim, i obawiał się reakcji na zbyt gwałtowne tempo sowietyzacji. Dlatego też odkładał rozprawę z mało gorliwymi przywódcami PZPR i usiłował uzależnić Polaków nie tylko terrorem, ale również przyznaniem im ziem na zachodzie.

Mgr Daniel Boćkowski zaprezentował referat na temat „Wysiedlenia — wspólne doświadczenie zniewolonych przez system stalinowski narodów”. Autor dzieli deportacje (przesiedlenia) na dwie podstawowe grupy: deportacje całych narodów zamieszkujących terytorium ZSRR oraz deportacje grup ludności reprezentujących dany naród. Zdaniem referenta czynniki łączące wszystkie deportacje to: sposób przeprowadzenia operacji, stopień bezwzględności, kategorie prawne nałożone przez władze i NKWD na przesiedlaną ludność oraz zaangażowanie wysiedlonych w pracę przymusową na rzecz ZSRR. Referat porusza zagadnienia pierwszego „narodu ukaranego” — Polaków, mówi o wysiedleniach Koreańczyków, Chińczyków, Ukraińców, Białorusinów, Żydów, Niemców, Rosjan i obywateli państw bałtyckich.

Doc. dr Michał J. Zacharias ukazał genezę koncepcji „powstrzymywania”. Zdaniem autora jest to jedno z kluczowych zagadnień pozwalających zrozumieć narodziny konfrontacji między USA i ZSRR po zakończeniu II wojny światowej. Koncepcja „powstrzymywania” powstawała stopniowo. Pod koniec wojny jeszcze nic nie zapowiadało jej przyjęcia się. Ustępstwa Roosevelta na rzecz Kremla dotknęły przede wszystkim kraje środkowoeuropejskie. Za prezydentury Trumana rosło zaniepokojenie Amerykanów sowiecką polityką umacniania partii komunistycznych w wielu krajach Europy i w Chinach.

Przekonanie o niemożliwości porozumienia z ZSRR, m.in. w związku z nasileniem akcentów ideologicznych w przemówieniach Stalina, doprowadziło do zaostrzenia stanowiska amerykańskiego. Zasadniczą rolę w powstaniu koncepcji „powstrzymywania” odegrał George Kennan, chargé d'affaires w Moskwie, jeden z najlepszych amerykańskich znawców problematyki sowieckiej. Dostrzegał on niebezpieczeństwo sowieckie i groźbę rozprzestrzeniania się komunizmu w świecie.

W ożywionej dyskusji, jaka odbyła się po referatach, wzięło udział kilkanaście osób. Prof. dr P. Łossow-ski dokonał podsumowania i zamknięcia sesji.

Aleksandra J. Leinwand

POSIEDZENIA NAUKOWE ZAKŁADU DZIEJÓW EUROPY XIX i XX w.
INSTYTUTU HISTORII PAN (październik 1995 — wrzesień 1996)

- 1995 3 X Uwarunkowania geopolityczne Polski między I a II wojną światową — ref. doc. dr hab. Romuald Wojna
 10 X Jalta i Poczdam a państwa bałtyckie — ref. dr Bronisław Makowski
 17 X Czy I wojna światowa skończyła się 11 listopada 1918 r.? — ref. dr Aleksander Achmatowicz
 24 X Bałkany po I i II wojnie światowej — próba porównania — ref. doc. dr hab. Elżbieta Znamierowska-Rakk
 31 X Źródła do dziejów Polski zgromadzone w Stamfordzie — ref. dr Władysław Stępiak
 7 XI Sprawozdanie z kwerendy w archiwach rosyjskich, dotyczącej spraw polsko-sowieckich 1918–1920 — ref. dr Andrzej Nowak
 14 XI Sprawozdanie z pobytu naukowego w Pradze — ref. doc. dr hab. Marek K. Kamiński
 21 XI Omówienie wydawnictwa: „Polska–ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty KC WKPM 1944–1949”, Warszawa 1993 — ref. doc. dr hab. Andrzej Korzon
 28 XI Omówienie książki: *Pierwaja mirowaja wojna. Diskusjonnyje problemy istorii*, Moskwa 1994 — ref. dr hab. Jan Sobczak prof. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie
 5 XII Prezentacja pracy: „Stosunki lotewsko-polskie w latach 1919–1920” — ref. dr Eryk Jakobsons
 12 XII Konspekt pracy: „Mniejszość polska w niepodległym państwie litewskim 1918–1939” — ref. mgr Krzysztof Buchowski
- 1996 2 I Omówienie książki: K. Zernack, *Polen und Rußland. Weg in der europäischen Geschichte*, Berlin 1995 — ref. prof. dr hab. Piotr Łossowski
 9 I Sprawozdanie z konferencji na temat: „Czechosłowacja i Europa Środkowo-Wschodnia w latach 1945–1948 — ref. prof. dr hab. Janusz Żarnowski
 16 I Informacja o działalności Instytutu Historii Akademii Nauk Rosyjskiej Federacji — ref. prof. dr J. I. Kiprjanow
 23 I Omówienie serii wydawniczej: „Kroniki Sowieckie” — „Listy Stalina do Mołotowa 1925–1936” — ref. dr Aleksander Achmatowicz
 30 I Omówienie książki: Airidas Anušauskas, *Litewskie służby tajne 1918–1990*, Wilno 1993 — ref. dr Bronisław Makowski
 6 II Omówienie książki: Wiktor Poliszczuk, *Gorzka prawda. Zbrodnicość OUN–UPA*, Toronto 1995 — ref. dr Elżbieta Szczepanik
 13 II Dyplomacja i wojna 1939–1945 — ref. prof. dr A. N. Sacharow
 20 II Omówienie książki: Piotr Wandycz, *Cena wolności. Historia Europy Środkowo-Wschodniej od średniowiecza do współczesności*, Kraków 1994 — ref. doc. dr hab. Elżbieta Znamierowska-Rakk
 27 II Udział Polaków w narodowym i państwowym odrodzeniu Bułgarii w latach 1877–1914 — ref. dr Zbigniew Klejn
 5 III Omówienie książki: Teofil Skalski, *Terror i cierpienie. Kościół Katolicki na Ukrainie 1900–1932. Wspomnienia*, Lublin–Rzym–Lwów 1995 — ref. mgr Tadeusz Epsztejn
 12 III Walka państwa lotewskiego o granice 1920 r. — ref. mgr Tomasz Paluszyński
 19 III Kwestia narodowa w najnowszej literaturze rosyjskiej — ref. dr Aleksander Achmatowicz
 2 IV Stosunki polsko-sowieckie 1919–1939. Próba syntezy — ref. doc. dr hab. Michał J. Zacharias
 16 IV Polacy w sejmach litewskich 1920–1927 — ref. dr Krzysztof Buchowski
 23 IV Omówienie książki: Irina Michutina *Polsko-sowiecka wojna 1919–1920*, Moskwa 1994 — ref. dr Aleksander Achmatowicz
 30 IV Sprawozdanie z pobytu naukowego w Chorwacji — ref. doc. dr hab. Michał J. Zacharias
 7 V Omówienie książki: Jadwiga Kiwerska, *Między izolacjonizmem a zaangażowaniem. Europa Środkowo-Wschodnia w polityce Stanów Zjednoczonych od Wilsona do Roosevelta*, Poznań 1995 — ref. dr Anna Garlicka

- 14 V Władze centralne a regiony narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej XVIII–XX w. — ref. prof. dr hab. Wiesław Balcerak
- 21 V Dyskusja nad zbiorem dokumentów pt. „Czechoslovak — Polish negotiations of the Establishment of Confederation and Alliance 1939–1944” Editors: Ivan Stovicek and Jaroslav Valenta, Praha 1995
- 28 V Sprawozdanie z pobytu naukowego w Wilnie oraz omówienie najnowszej litewskiej literatury historycznej — ref. dr Bronisław Makowski
- 4 VI Przegląd najnowszej literatury dotyczącej ziemiaństwa polskiego w XX w. — ref. mgr Tadeusz Epsztein
- 11 VI Omówienie nowych wydawnictw białoruskich — ref. mgr Daniel Boćkowski
- 18 VI Sprawozdanie z pobytu w Stanach Zjednoczonych oraz z postępów w pracy — ref. dr Andrzej Nowak
- 23 VI Działania wojny polsko-ukraińskiej w kwietniu 1919 r. — ref. dr Michał Klimecki
- 10 IX Ocena narodowego ruchu białoruskiego w prasie polskiej. Próba ukazania specyfiki i słabości — ref. mgr Maria Wojnicka
- 17 IX Polityczni emigranci litewscy w Polsce w latach 1927–1939 — ref. prof. dr hab. Piotr Łossowski
- 24 IX Omówienie książki T. I. Chorchordina, *Istorija otieczestwa i archiwy 1917–1988 gody*, Moskwa 1994 — ref. dr Aleksander Achmatowicz